

Tekstrepresentatie in de taalbeheersing en de communicatiewetenschap

Jan Kleinrijenhuis

In de taalbeheersing als een toepassingsgebied van de taalkunde heerst een zekere consensus dat samenhang binnen een tekst op twee manieren gestalte krijgt: via referentiële relaties en via coherentierelaties. In de communicatiewetenschap als een sterk op de sociale psychologie gestoelde discipline staat een derde vorm van samenhang in teksten centraal, aan te duiden als netwerksamenhang. In dit hoofdstuk wordt betoogd dat deze derde vorm van samenhang een bouwsteen vormt van de taalkundige intuïtie om binnen een tekst al dan niet een bepaalde coherentierelatie te onderkennen. Deze derde vorm van samenhang kan zo bijdragen aan een meer gefundeerde reconstructie van de samenhang binnen één tekst, maar tevens aan de reconstructie van de samenhang, de strekking, of 'de inhoud' van een dagelijkse informatiestroom, veelal met het oog op de reconstructie van het gedachtegoed van de voortbrengers ervan, of met het oog op de voorspelling van reacties erop van lezers en kijkers.

1 Inleiding

De wortels van de taalbeheersing liggen vooral in de taalkunde van de jaren zeventig, die van de communicatiewetenschap vooral in de sociale psychologie van de jaren vijftig. Hoe deze twee qua oorsprong verschillende maar qua thematiek overeenkomende disciplines elkaar kunnen aanvullen, kan niet volledig worden opgesomd. De taalbeheersing kent verschillende aandachtsvelden en verschillende benaderingen, zoals de argumentatieleer, de 'discourse studies' en de 'tekstwetenschap'. Ook de communicatiewetenschap wordt gekarakteriseerd door een groot aantal verschillende aandachtsvelden en uiteenlopende wetenschappelijke benaderingen. Toch is een poging daartoe de moeite waard.

Drie verschillen tussen de benadering van teksten in de taalbeheersing enerzijds en de communicatiewetenschap anderzijds springen in het oog. Er zijn verschillen in theorievorming en onderzoek. Er wordt verschillend gedacht over de mentale representatie van teksten. In de derde plaats worden verschillende soorten samenhang binnen teksten onderkend. Deze verschillen worden besproken in de drie eerstvolgende paragrafen

In de slotparagrafen van dit hoofdstuk wordt betoogd dat bij de reconstructie van samenhang, hetzij binnen één tekst, hetzij binnen een informatiestroom van duizenden teksten, een synthese mogelijk en wenselijk is tussen de daarop betrekking hebbende inzichten uit de taalbeheersing enerzijds en uit de communicatiewetenschap anderzijds.

2 Soorten theorie en soorten onderzoek

In de taalbeheersing staan afzonderlijke teksten centraal. Inzichten uit de tekstanalyse worden verder aangevuld met experimenten of gevalstudies naar de ontvangst ervan.

Er is een traditie om woorden, zinnen en afzonderlijke teksten te duiden met behulp van een van oorsprong taalkundig begrippenapparaat, aangevuld met psychologische inzichten (Kintsch & van Dijk, 1978) en inzichten uit de klassieke retorica (Schellens, 1985). Door taalbeheersers zelf is dit begrippenapparaat uitgewerkt om er niet alleen zinnen, maar ook integrale teksten mee te kunnen analyseren (Mann & Thompson, 1988; Pander Maat, 2002; Sanders, Spooren, & Noordman, 1992)

Binnen de communicatiewetenschap staan niet zo zeer afzonderlijke woorden, zinnen of teksten centraal, als wel informatiestromen tussen maatschappelijke actoren, zoals media, staten, politici, bedrijven, kiezers en consumenten. Die informatiestromen, alsmede hun determinanten en hun effecten, worden vaak bestudeerd met statistische analysemethoden. Doorgaans wordt daarbij de subtiliteit van afzonderlijke taaluitingen veronachtzaamd: informatiestromen worden beschouwd als een ‘bag of words’, als een zak met woorden, een zak met zinnen of een zak met teksten. Door middel van (panel)surveyonderzoek worden veranderingen getraceerd in kennis, houdingen, intenties en gedragingen van lezers en kijkers, al dan niet in reactie op de flarden van de informatiestroom waarmee zij persoonlijk kennis maakten. De theorie is deels van sociaal-psychologische, naar deels ook van sociologische en politicologische aard (Rosengren, 2000; Severin & Tankard, 2000). Een kenmerk van de laatste theorieën is dat ze meer rekening houden met concurrentie tussen aanbieders van oplossingen dan de puur ontvanger-georiënteerde theorieën van cognitief-linguïsten en sociaal-psychologen. Om als ideële organisatie met succes een folder te maken waarin het schuldgevoel van lezers voorop staat, is het niet genoeg om te weten dat schuldgevoelens tot actie kunnen leiden, maar moet volgens de theorie over ‘issue ownership’ (Petrocik, 1996) worden nagegaan welke ideële organisatie aan het langste eind zal trekken als schuldgevoel in het bewustzijn van gevers voorop komt te staan (vgl. Spooren en Arwert, deze bundel).

Mijn indruk is echter dat de twee benaderingen op dit punt naar elkaar toegroeien. Uit het onderzoek van tekstanalist Rob Neutelings blijkt bijvoorbeeld dat - in verhouding tot Gemeenteraadsleden - juist Kamerleden die gemiddeld over meer politieke expertise beschikken, zowel zeer *selectief* lezen - dat wil zeggen ongelooflijk diagonaal - als zeer *intensief* lezen. Kamerleden die als experts gelden kunnen zich vreselijk irriteren aan teksten om vervolgens oordelen te vormen die veeleer hun vooroordelen en voorkennis weerspiegelen dan de lijn van de gelezen tekst (Neutelings, 1997). Zulke theoretische bevindingen sluiten uitstekend aan bij inzichten uit de sociale wetenschappen (Fiske, Kinder, & Larter, 1983; Zaller, 1992). Dat men elkaars werk niet noemt, is natuurlijk jammer.

3 Aard van de mentale representatie van teksten

De tekstwetenschap is er toch vooral op gericht om na te gaan hoe een lezer één tekst representeert in zijn korte- en langetermijngeheugen. Vaak gaat het dan ook nog om een betrekkelijk korte tekst. Neutelings (1997) meldt in zijn proefschrift dat hij als eerste teksten met een gemiddelde lengte van 1140 zinnen voorlegt aan respondenten. In de communicatiewetenschap als sociaal-wetenschappelijke discipline gaat het niet om de representatie van teksten, maar om de representatie van de *objecten waarop* allerlei teksten, beelden en gesprekken betrekking hebben, alsmede op de onderlinge verhoudingen tussen die objecten. Als je in een collegezaal met 250 studenten vraagt hoeveel artikelen of televisieitems over bijvoorbeeld George Bush ze in het afgelopen

jaar gevolgd hebben, dan blijft het geruime tijd stil. Dat is niet omdat studenten nooit meer iets lezen, maar omdat ze zich in hun lange termijn geheugen geen beeld vormen van afzonderlijke berichten, maar uitgaande van afzonderlijke berichten zich een beeld gevormd hebben van één Bush. Daarbij geldt dat ‘leken’ zich erop richten de rode draad uit alle aangeboden informatie te destilleren, terwijl ‘experts’ een goed oog hebben voor de afwijkingen en ongerijmdheden (Fiske et al., 1983). Omdat lezers en kijkers informatie uit verschillende bronnen integreren, is er alle reden om representaties van verhoudingen tussen objecten uitgaande van afzonderlijke teksten te integreren tot één representatie van verhoudingen tussen objecten uitgaande van alle teksten die een bepaalde lezer of kijker in een bepaalde periode gelezen heeft. Kortom, ten aanzien van dit tweede punt ben ik overtuigd van het sociaal-wetenschappelijke gezichtspunt.

De ‘objecten’ waarop teksten betrekking hebben kunnen volgens uiteenlopende ontologieën worden geïnclassificeerd (vgl. Jurafsky & Martin, 2000, hoofdstuk 16). Een hoofdclassificatie die bruikbaar gebleken is in onderzoek naar politiek en economisch nieuws is bijvoorbeeld de vierdeling in (wilsbekwame) actoren, zoals personen en organisaties, in de tweede plaats (willoze) zaken, zoals de werkloosheid, het aantal asielzoekers, of een oorlog, in de derde plaats ideële normen en waarden, zoals schoonheid, goedheid of levendigheid en in de vierde plaats aanduidingen van een ongearticuleerde feitencontext (zoals in “*het* gaat IBM goed”, of in “*er* heerst werkloosheid”). Ons persoonlijke beeld van deze ‘objecten’ en hun onderlinge betrekkingen wordt behalve door de informatiestroom, waarvan een ieder zijn eigen flarden opvangt, ook gevormd door persoonlijke voorkennis en persoonlijke vooroordelen. Een goede verstaander heeft aan een half woord genoeg, zolang binnen één en dezelfde cultuur deze voorkennis en vooroordelen voor een deel voortvloeien uit het in het verleden door allen geconsumeerde informatieaanbod. Juist daarom is het van groot belang onderscheid te maken tussen wat er in teksten feitelijk te lezen staat, wat auteurs hopen te bewerkstelligen en wat lezers eruit afleiden. Zowel in de tekstwetenschap als in de communicatiewetenschap wordt dat nog wel eens vergeten. In de zogenaamde ‘cultural studies’ in de traditie van Stuart Hall bijvoorbeeld, wordt wat er in een tekst geacht wordt te staan afgeleid uit wat cultureel gedetermineerde lezers er van geacht worden te vinden (Hall, 1980). Maar ook buiten het neo-marxisme, de literaire kritiek en de *cultural studies* worden wel eens formuleringen gebruikt die het toch laten voorkomen alsof we het verschil vergeten zijn tussen wat er staat (ook wel de ‘manifeste inhoud’), wat als culturele bagage verondersteld wordt om te begrijpen wat er staat en wat eruit afgeleid kan worden (de zogenaamde ‘latente inhoud’, die uit de manifeste inhoud afgeleid kan worden met het menselijke verstand, met ‘logische’ gevolgtrekkingsregels). In methodisch-technisch opzicht vormt ‘de betekenis’ van een tekst een interveniërende latente variabele tussen meetbare intenties van auteurs en meetbare interpretaties van lezers, luisteraars, kijkers of surfers (De Ridder, 1994; Van Cuilenburg, Kleinnijenhuis, & De Ridder, 1988)

Wetenschappelijk verantwoorde, ‘systematische’ tekstrepresentaties verschillen van alledaagse tekstinterpretaties, doordat de laatste sterker en willekeuriger door een gebrekkige lezing, door voorkennis, en door vooroordelen gekleurd worden. Binnen de ‘onverantwoorde’ tekstinterpretaties kan nog weer onderscheid gemaakt worden tussen wat pertinent niet in de tekst zelf te lezen stond en datgene wat er drogredelijk uit afgeleid zou kunnen worden (bijvoorbeeld door uit de uitspraak dat *a*’s gekenmerkt worden door *b* te concluderen dat de aanwezigheid van *b* bewijst dat een *a* zich voordoet).

Naar mijn overtuiging zullen de taalbeheersing en de communicatiewetenschap op dit tweede verschilpunt in de toekomst naar elkaar toegroeien. Ze vullen elkaar aan. Met een argumentatie-analyse uit de taalbeheersing kan bijvoorbeeld heel goed een verkiezingsdebat worden geanalyseerd, maar het is zeer de vraag of eenvoudig een helder totaaloverzicht van een gehele verkiezingscampagne verkregen kan worden door alle berichten uit de toonaangevende massamedia gedurende een jaar van de verkiezingscampagne met behulp van de huidige argumentatie-analyses te ontrafelen. Omgekeerd kunnen communicatiewetenschappelijke inhoudsanalyses betrekkelijk eenvoudig zo'n totaaloverzicht bieden, maar een politicus die zijn inbreng in het debat wil versterken heeft meer nodig dan een diagnostisch overzicht, waaraan de ontwerpdimensie ontbreekt.

4 Soorten samenhang binnen teksten

Reconstructie van de samenhang binnen teksten vormt een hoofddoel van de taalbeheersing. Waardoor ontstaat de cohesie, de samenhang binnen een tekst? Dus, waarin verschilt een tekst van een zak vol zinnen? “The aim of discourse studies is to expose the features characterising a text. In other words, the question to answer is “what makes a text different from a random set of sentences?”, aldus Liesbeth Degand op haar website (Degand, 2002/3). Wilbert Spooren, geeft op de vraag waardoor de samenhang binnen teksten ontstaat een klip en klaar antwoord. “Samenhang van een tekstrepresentatie komt tot stand langs twee wegen: ofwel door herhaalde verwijzing naar dezelfde entiteit ofwel doordat tussen de delen van de tekst coherentierelaties zoals Oorzaak-Gevolg, Tegenstelling en Onderbouwing te leggen zijn.” (Spooren, 2000). Ook Henk Pander Maat bespreekt in zijn in 2002 uitgekomen boek *Tekstanalyse*, alsof dat volkomen vanzelfsprekend is, deze twee soorten relaties: enerzijds referentiële relaties tussen referenties en referenten, anderzijds coherentierelaties tussen zinnen of zinsdelen (Pander Maat, 2002).

In de communicatiewetenschap wordt tekstanalyse aangeduid als ‘content analysis’, *inhoudsanalyse*. Dat geeft al aan dat communicatiewetenschappers meer geïnteresseerd zijn in de inhoud waarop de tekst betrekking heeft, dan in de tekst zelf. In een overzichtsbundel van Carl Roberts uit 1997 worden twee soorten inhoudsanalyse onderscheiden: thematische inhoudsanalyse en relationele inhoudsanalyse (Roberts, 1997). Bij de thematische inhoudsanalyse worden teksten bewust als een zak met woorden of een zak met teksten beschouwd. Als het doel categorisering is, dan voldoet deze benadering. Ook de huidige generatie internetbrowsers is er bijvoorbeeld op gebaseerd. Wat kan het iemand schelen dat Google zo dom is dat het teksten slechts als een zak met woorden kan zien, als bijvoorbeeld de drie trefwoorden ‘homepage Liesbeth Degand’ volstaan om temidden van honderden miljoenen internetpagina’s in een oogwenk de homepage van Liesbeth Degand te vinden? Zelfs bij betekenisreconstructie, automatische samenvatting en automatische vertaling blijkt de statistische benadering uitgaande van een zak met woorden relatief succesvol. “Anytime a linguist leaves the group the recognition rate goes up” luidt een beroemde uitspraak van een IBM-manager uit 1988 (op. cit. Jurafsky & Martin, 2000: 191). Simpele, maar toch belangrijke, vragen zoals welke bedrijven en welke politici prominent aanwezig zijn, of welke thema’s dominant zijn (Budge & Farlie, 1983), moet je niet op een andere manier willen beantwoorden.

Bij relationele inhoudsanalyse gaat het om wat ik aanduid als netwerksamenhang. Netwerksamenhang ontstaat doordat predikaten de onderlinge verhoudingen tussen objecten beschrijven. *Namen gleichen Punkten, Sätze Pfeilen*, zo vatte Wittgenstein (1921) deze gedachtegang samen in zijn *Tractatus Logico-Philosophicus*. Fritz Heider formuleerde de zogenaamde *balanstheorie*, waarin associatieve en dissociatieve relaties tussen objecten gevisualiseerd worden (Heider, 1946). Het waren Charles Osgood en collega's die met hun 'evaluative assertion analysis' in 1956 deze benadering voor het eerst uitwerkten om grootschalig teksten te kunnen analyseren (Osgood, Saporta, & Nunnally, 1956). Van deze methode bestaan veel varianten, waarvan de NET-methode, die in de jaren tachtig door Van Cuilenburg, De Ridder en ondergetekende ontwikkeld werd, er één is (Van Cuilenburg, Kleinnijenhuis, & De Ridder, 1986, 1988; De Ridder, 1994; Kleinnijenhuis, De Ridder, & Rietberg, 1997; De Ridder & Kleinnijenhuis, 2001). Je kunt er de berichtgeving over bedrijven of complete verkiezingscampagnes mee analyseren. Die relationele inhoudsanalyse wil ik hier centraal stellen.

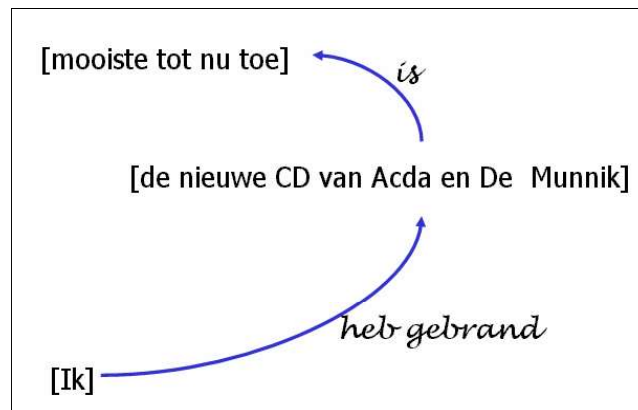
Thematische inhoudsanalyse en relationele inhoudsanalyse naderen elkaar bij pogingen om uit de nabijheid van trefwoorden of thema's in teksten conclusies af te leiden uit de samenhang of gelijkenis tussen die trefwoorden of thema's, zoals bij 'latent semantic analysis', een vorm van meerdimensionele schaalanalyse (Manning & Schütze, 2002: 529 e.v.). Nabijheid blijkt toereikend om onderscheid te maken tussen gerelateerdheid en ongerelateerdheid, maar *niet* om onderscheid te maken tussen antonymie en synonymie, of tussen associatie en dissociatie, zoals bij het onderkennen van netwerksamenhang binnen de relationele inhoudsanalyse geboden is. Men kan zich natuurlijk afvragen waarom bij tekstwetenschappers netwerksamenhang niet centraal staat. Eén verklaring is wellicht dat tekstwetenschappers de samenhang binnen zinnen overlaten aan de studie van cohesierelaties binnen andere takken van de taalkunde.

Laten we een paar voorbeelden van referentiële, coherentieële en netwerksamenhang geven, uitgaande van voorbeeldzinnen uit Pander Maat (2002). "Ik heb de nieuwe CD van Acda en De Munnik gebrand Het is hun mooiste tot nu toe" . De termen 'ik', 'de nieuwe CD van Acda en De Munnik', 'het' en de 'mooiste tot nu toe' zijn 'referenties', verwijzingswoorden die verwijzen naar objecten, naar referenten in een buitentalige werkelijkheid. De tekst vertoont referentiële samenhang, omdat 'het' en 'de nieuwe CD van Acda en De Munnik' naar hetzelfde object verwijzen. Getwist kan worden of ook 'hun mooiste tot nu toe' naar hetzelfde object verwijst, omdat dan eerst samenhang binnen zinnen onderkend moet worden.

Een kleine wijziging van de tweede voorbeeldzin, namelijk voorvoeging van het connectief 'want' maakt expliciet dat de tekst ook een zogenaamde coherentierelatie omvat. Pander Maat zou de aard van de samenhang tussen de zinnen nu een redendhandelingskeuze-samenhang noemen. Zonder de coherentiemarkeerder 'want' zou het verband tussen de twee zinnen ook opgevat kunnen worden als een oorzaak-gevolgsamenhang. We kunnen dat zien door na de tweede zin de toevoeging, "daar kwam ik pas achter nadat ik ook hun eerdere CD's gekocht had". Hoe dit ook zij, er kan coherentieële samenhang zijn, ook al ontbreken coherentiemarkeerders, of 'connectieven', zoals 'want', 'dus', 'hoewel' enzovoorts. "It is correct to leave connectives out of the definitions of coherence relations, for most coherence relations can be inferred without lexical marking" (Lagerwerf, 1998: 5).

Predikaten vormen de pijlen in het netwerk waarvan de punten de referenten zijn waarnaar met referenties of verwijzwoorden in de tekst verwezen wordt. Het predikaat

'is gebrand' beschrijft de verhouding van 'ik' tot de nieuwe Acda CD, het predikaat 'is' de verhouding van deze CD tot hun mooiste tot nu toe. Het zijn beide positieve, associatieve predikaten. (zie figuur 1)

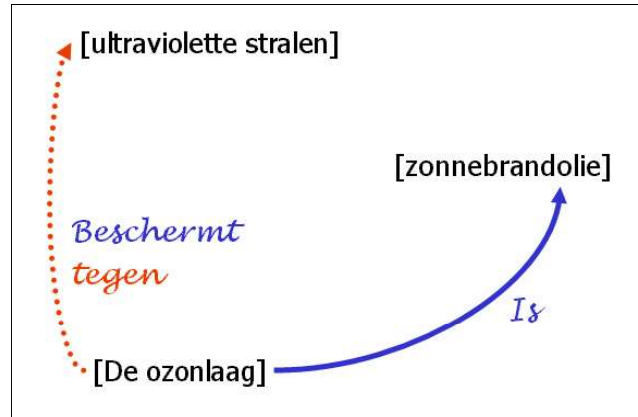
Figuur 1

Met de pijlen mee redenerend, kan geconcludeerd worden dat 'ik' iets gebrand heb wat het 'mooiste tot nu toe' is. Zo wordt begrijpelijk *waarom* sprake is van een redendhandelingskeuzecoherentie: ik wilde het mooiste tot nu toe, het branden van de laatste acda CD was met het oog daarop de geëigende handelingskeuze.

Een tweede voorbeeld. "De ozonlaag beschermt onze aarde tegen ultraviolette stralen. Het is de zonnebrandolie van onze planeet." Referentiële samenhang ontstaat doordat 'planeet' en 'aarde' samenvallen, evenals 'het' en 'de ozonlaag', terwijl ook 'wij', geïndiceerd door het bezittelijke voornaamwoord 'onze', in beide zinnen voorkomt (zie figuur 2). In termen van coherentie samenhang hangen de twee zinnen volgens Pander Maat samen als een term/uiting-analogie. De taalkundige intuïtie op grond waarvan deze coherentierelatie van toepassing is kan geëxpliciteerd worden door netwerksamenhang in de beschouwing te betrekken. De verhouding tussen de 'ozonlaag', 'zonnebrandolie' en 'ultraviolette stralen' wordt uit de doeken gedaan door de predikaten dat de ozonlaag *beschermt tegen* de ultraviolette straling en dat de ozonlaag *zonnebrandolie is*.

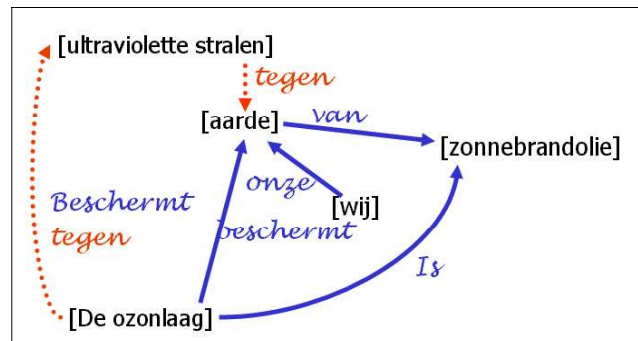
Tussen zonnebrandolie en ultraviolette straling blijft de verhouding impliciet. De lezer moet zelf over voorkennis beschikken om te weten dat zonnebrandolie beschermt tegen ultraviolette stralen. Je kunt die uitspraak onmogelijk met de pijlen mee afleiden, de inferentie is niet logisch afleidbaar. Wel is de inferentie *consonant* met de rest van het netwerk.¹ In de eerste uitspraak wordt de ozonlaag rechtstreeks gedissocieerd van ultraviolette stralen, nu wordt de ozonlaag geassocieerd met zonnebrandolie, dat op grond van voorkennis gedissocieerd is van ultraviolette stralen. Voor lezers die beschikken over de voorkennis dat zonnebrandolie beschermt tegen ultraviolette stralen en die deze voorkennis activeren, wordt de stelling dat de ozonlaag beschermt tegen ultraviolette straling nu ondersteund door een indirect argument: het is zonnebrandolie, en dat beschermt zeker. Door de netwerksamenhang te expliciteren kan dus

de taalkundige intuïtie worden beredeneerd waarom van een term/uiting-analogie sprake is.

Figuur 2

Het voorbeeld moet worden uitgebreid door ook onszelf en de aarde in de beschouwing te betrekken (zie figuur 3). Als we in de zin ‘de ozonlaag beschermt de aarde tegen ultraviolette stralen’ de ozonlaag, de ultraviolette stralen en de aarde als kenobjecten beschouwen, dan hebben we te maken met een drieplaatsig predikaat. Zulke drieplaatsige predikaten resulteren vaak in een driehoek met drie tweelaatsige predikaten. Niet alleen is het zo dat de ozonlaag *beschermt tegen* ultraviolette stralen, ultraviolette stralen zijn ook *tegen* de aarde en de ozonlaag *beschermt* de aarde. In het politieke en economische nieuws worden vaak drieplaatsige predikaten gebruikt om actor-middel-doel-driehoeken te specificeren. *Wij* als lezers worden in de voorbeeldzin erbij gehaald omdat de aarde van *ons* is. Het zou consonant zijn te verwachten dat *wij* ons daarom opwerpen als beschermers van de ozonlaag, want de ozonlaag beschermt immers iets dat van ons is. Maar vele andere inferenties zijn mogelijk.²

Figuur 3

Volgens de inferentieregels van de propositiologica zijn inferenties geldig die met de pijlen mee getrokken zijn, terwijl consonante inferenties die tegen de pijlen in afgeleid zijn, wel een schijn van logica in zich dragen, maar toch drogredelijk zijn.

Een voorbeeld van het laatste is de van-gevolg-naar-oorzaak-redenering, waarvan de door auteurs zoals Peter Jan Schellens (1985), Igno Pröpper (1989) en Francisca Snoeck Henkemans (2000) besproken tekenargumentatie een bijzonder geval is. Dit voorbeeld ontleen ik aan Snoeck Henkemans (2000). ‘Bepje is eigenwijs. Eigenwijsheid is kenmerkend voor Siamezen’. Siamezen zijn eigenwijs, Bepje is dat ook. Is een redenering dat Bepje daarom wel een Siamees moet wezen nu onredelijk? Volgens Bartjens is het om deze conclusie te trekken niet genoeg om te weten dat alle Siamezen eigenwijs zijn, maar zouden *uitsluitend* Siamezen eigenwijs moeten zijn. De woordkeus ‘is kenmerkend voor’ zou erop kunnen wijzen dat de auteur van mening is dat inderdaad uitsluitend Siamezen eigenwijs zijn. In een denkbeeldig netwerk waarin alle beschikbare empirische kennis gerepresenteerd is, zou de hypothese dat uitsluitend Siamezen eigenwijs zijn, kunnen worden getoetst door na te gaan of bij eigenwijsheid uitsluitend pijlen van Siamezen binnenkomen. Zolang voorbeelden van niet-Siameese eigenwijzen ontbreken, zou uit Bepjes eigenwijsheid geconcludeerd mogen worden dat Bepje wel een Siamees moet wezen.

Netwerksamenhang kan dus als volgt worden omschreven. Referenties verwijzen naar referenten, kenobjecten, punten in een netwerk, waartussen de predikaten pijlen vormen die netwerksamenhang aanbrengen. Inferenties uit gegeven pijlen kunnen worden afgeleid volgens het transitiviteitsbeginsel (‘met de pijlen mee’ redeneren). Daarbij worden tekens van afzonderlijke schakels vermenigvuldigd (++=+, +-=, -+=, --=+). Naarmate relaties exclusiever, ‘uitsluitender’ zijn, zijn ‘drogredelijke’ inferenties, ‘inferenties tegen de pijlen in’, geoorloofder.

Echter, niet in alle gevallen is het zo simpel. Het ontbreekt hier aan de ruimte om daar precies op in te gaan. Transitiviteit geldt niet als de gelezen teksten geen representatieve steekproef vormen uit de denkbeelden die de bron ervan wil uitdrukken. Je kunt er dan letterlijk en figuurlijk niet op rekenen. Het geldt ook niet bij schaarse kenobjecten zoals liefde en macht. Aannemende dat de liefde van Marie maar één keer vergeven kan worden, mag niet worden afgeleid dat Piet Jan wel ziet zitten als Piet verliefd is op Marie en Marie op Jan. Het geldt ook niet bij negatieve feedbackrelaties: semantische transitiviteit is te weinig subtiel om bijvoorbeeld te kunnen voorspellen of de lichaamstemperatuur nu daalt, stijgt of gelijk blijft bij hardlopen, uitgaande van de twee gegevens dat een hogere lichaamstemperatuur leidt tot transpiratie en dat, als een negatieve feedbackreactie daarop, transpiratie leidt tot een lagere lichaamstemperatuur.

Hoe dit ook zij, inferenties uitgaande van het transitiviteitsbeginsel vormen de basis voor coherentierelaties met wat Sanders, Spooren en Noordman (1992) een ‘positieve polariteit’ hebben genoemd, die desgewenst gemarkeerd kunnen worden met positieve connectieven (en, want, zo, dus, etc.). Uitspraken die strijdig zijn met aldus afgeleide inferenties kunnen desgewenst worden gemarkeerd met negatieve connectieven (maar, toch, niettemin, etc). De netwerksamenhang die in de inhoudsanalyse centraal staat, voldoet om de taalkundige intuïtie te onderbouwen waarom van coherentie sprake is tussen zinnen in een tekst.

Hoe bij de analyse van één tekst netwerksamenhang een aanvulling kan vormen op de twee vormen van samenhang die in de tekstwetenschap centraal staan, komt in de volgende paragraaf aan de orde. Omdat netwerksamenhang gebaseerd is op predikaten over relaties tussen objecten die in meerdere teksten kunnen voorkomen, is

netwerksamenhang ook geschikt om de samenhang te reconstrueren binnen een informatiestroom die bestaat uit duizenden teksten. Dat wordt besproken in de voorlaatste paragraaf.

5 Analyse van één tekst vanuit drie samenhangen

Als voorbeeldtekst nemen we een ingekorte versie van een hoofdredactioneel commentaar uit *Trouw* van 20 januari 2001. Analyse van het volledige commentaar zou teveel plaats vragen.

1. Een herijkt poldermodel
2. De afgelopen maanden zag het er even naar uit dat het befaamde poldermodel onderuit zou gaan; de sociale partners schreeuwden moord en brand over een kabinet dat het gewaagd had de touwtjes strakker aan te halen op het terrein van de sociale zekerheid.
3. Zij dreigden zich terug te trekken uit het overleg.
4. Maar dezer dagen werd toch nog een akkoord bereikt en blijkt het poldermodel de storm te hebben overleefd.
5. Achteraf kun je je afvragen waar al het lawaai van met name de vakbeweging de afgelopen weken voor nodig is geweest.
6. Uiteindelijk zijn de sociale partners toch gezwicht voor een model dat de principes van het voorstel van minister De Vries en staatssecretaris Hoogervorst grotendeels overeind houdt.

Referentiële samenhangen zijn er in dit artikel volop, omdat de referenten/kenobjecten ‘poldermodel’, ‘sociale partners’, ‘het kabinet’ en ‘ideaal’ herhaaldelijk terugkeren. Het ‘poldermodel’, soms geïndiceerd door een bijna-synoniem zoals ‘het overleg’, verbindt de zinnen 1, 2, 3 en 4. De sociale partners keren terug in de zinnen 2, 3, 4 en 5, zij het in zin 3 slechts via het verwijfwoordje ‘zij’ en in zin 4 impliciet: de lezer moet bedenken dat het akkoord gesloten moet zijn tussen de sociale partners en het kabinet. Het kabinet keert terug in de zinnen 2, 4 (impliciet bij akkoord) en 6 (“minister De Vries en staatssecretaris Hoogervorst”). De normen, waarden en idealen van de auteur van het artikel keren terug in zin 2 (het woordje “befaamd”) en zin 5 (“kunnen afvragen waar al het lawaai voor nodig is geweest”).

In termen van coherentierelaties overheersen tussen opeenvolgende zinnen contrastieve, adversatieve relaties. Ten overvloede markeert het woordje “maar” in zin 4 deze contrastieve relaties. Zin 4 contrasteert met zin 3, zoals zin 1 contrasteert met zin 2, terwijl zin 6 nog eens de zinnen 1 en 4 bevestigt. Zin 5 is een negatief evaluatief standpunt dat op al deze contrastrelaties betrekking heeft (‘al het lawaai’), maar toegespitst wordt op één actor, de vakbeweging. Het woordje “befaamd” uit zin 2 is een positief evaluatief oordeel over het poldermodel. Zo bezien kan ook tussen de evaluatieve oordelen uit zin 2 en zin 5 een contrastrelatie worden gesignaleerd, die correspondeert met de contrastrelaties tussen 1 en 2 en tussen 4 en 3. Zin 2 bestaat uit twee delen. Het tweede deel is een causaal positieve uitleg voor de algemene bewering uit het eerste deel over hoe het er de afgelopen dagen uitzag. Ook zin 4 bestaat uit twee delen, maar daarin vormt het eerste deel de causaal positieve toelichting voor de algemene bewering uit het tweede deel dat het poldermodel het heeft overleefd. Uit experimenteel onderzoek blijkt dat lezers zelf een samenhang verzinnen, als zinnen die onvolledige informatie bevatten, worden gekoppeld met een disjunctie zoals ‘maar’.

Na het lezen van de twee zinnen 'Marietje had haar uitzet al klaar. Maar toen kwam de oorlog.' zullen de meeste lezers geïnspireerd door het woordje 'maar' zich een tegenstelling voorstellen, bijvoorbeeld dat de aanstaande echtgenoot van Marietje als gevolg van deze oorlog iets overkwam waardoor het voorgenomen huwelijk niet of nog niet plaatsvond. Scenario's waarbij Marietje door de oorlog de kans schoon zag om van haar aanstaande af te komen, zijn natuurlijk ook denkbaar, maar van belang is hier slechts dat lezers die geconfronteerd worden met een contrastieve coherentierelatie tussen zinnen met onvolledige informatie, geneigd zijn dubieuze voorkennis of drogredenen in te schakelen om zelf te kunnen verzinnen welke tegenstelling de auteur bedoeld moet hebben (vgl. Lagerwerf, 1998 113-156; Spooren, 1989 71-90).

Netwerksamenhang biedt een aanknopingspunt om te bedenken wat door de lezer verzonnen zal worden. In tabel 1 wordt de netwerksamenhang uit het artikel weergegeven. Figuur 4 biedt een visualisatie.

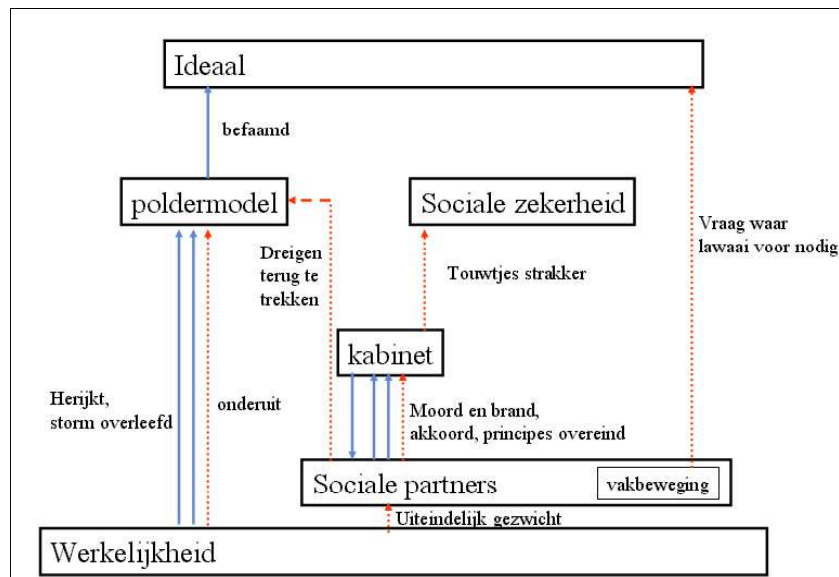
Tabel 1: Netwerksamenhang in "een herijkt poldermodel"³

zin	Subject	Predikaat	richting	object
1	Realiteit	Herijkt	1.0	poldermodel
2	Realiteit	zag er naar uit dat onderuit zou gaan	-0.5	poldermodel
	sociale partners	Schreeuwden moord en brand over	-1.0	kabinet
	Kabinet	touwtjes strakker in handen	-0.5	sociale zekerheid
	poldermodel	Befaamd	1.0	ideaal
3	vakbonden	dreigden zich terug te trekken uit	-1.0	poldermodel
4	vakbonden	akkoord bereikt	1.0	regering
	Regering	akkoord bereikt	1.0	vakbonden
	Realiteit	storm overleefd	1.0	poldermodel
5	vakbonden	je kunnen afvragen waar al het lawaai voor nodig	-1.0	ideaal
6	Realiteit	uiteindelijk toch gezwicht	-1.0	sociale partners
	sociale partners	model dat overeen houdt principes voorstel	1.0	regering
	Realiteit	principes grotendeels overeen	0.5	regering

Gegeven de tekst spreken de meeste kernbeweringen min of meer voor zichzelf, behalve die waarbij het subject 'realiteit' is of het object 'ideaal'. Bij feitelijke uitspraken over de opgang of neergang van kenobjecten (bijvoorbeeld: een "herijkt" poldermodel), ontbreekt een subject dat ervoor verantwoordelijk gesteld wordt. Om dit te markeren wordt in de tabel als subject 'realiteit' ingevuld. Bij normatieve en evaluatieve uitspraken over een kenobject (bijvoorbeeld: het "begaamde" poldermodel) ontbreekt een aanduiding van het object voor wie of wat het betreffende kenobject goed of slecht is. Om dit te markeren wordt als object 'ideaal' ingevuld.

Uit het netwerkplaatje (figuur 4) van het artikel komt naar voren, dat het artikel onvollediger is en meer losse eindjes bevat dan misschien verwacht was uitgaande van de lange opsomming hierboven van onderling consistent ogende referentiële relaties en coherentierelaties. Over twaalf relaties ontbreekt informatie, omdat slechts over acht

relaties informatie gegeven wordt, terwijl in een artikel zoals dit met zes kenobjecten informatie gegeven had kunnen worden over twintig relaties.⁴

Figuur 4

Over enkele van de ontbrekende relaties kunnen conclusies worden getrokken uitgaande van binnen de NET-methode als valide erkende inferentieregels. Als de lezer met de pijlen mee redeneert, kan bijvoorbeeld uit de indirecte relatie tussen de vakbeweging en de sociale zekerheid afgeleid worden dat de vakbeweging voorstander van sociale zekerheid is, omdat de vakbeweging moord en brand schreeuwt over het kabinet dat de touwtjes strakker in handen wil nemen (- * - = +). Ook kan zo uit de indirecte relatie tussen 'realiteit' en 'ideaal' worden afgeleid dat 'het' 'goed' gaat, omdat het het poldermodel - dat befaamd geacht wordt - de storm overleefd heeft en herijkt is (+ * + = +).

Maar over veel relaties tussen de kenobjecten uit dit artikel kan alleen iets geconcludeerd worden door tegen de pijlen in te redeneren. De lezer die aanneemt dat de auteur van het artikel een consonant wereldbeeld heeft, zou, daartoe uitgenodigd door de contrastrelaties tussen zinnen met onvolledige informatie, drogredelijk kunnen concluderen dat sociale zekerheid en het poldermodel met elkaar op gespannen voet staan, omdat de sociale partners zich terug wilden trekken. Ze zouden zelfs kunnen concluderen dat sociale zekerheid een slechte zaak is, omdat de vakbeweging die sociale zekerheid nastreeft een uitbrander krijgt en omdat het poldermodel dat ermee op gespannen voet staat, zo befaamd is. Wellicht zijn dit allemaal door de Trouw-redactie onbeoogde en ongewenste gevolgtrekkingen, maar die door de contrastieve opbouw van het artikel wel in de hand gewerkt zijn..

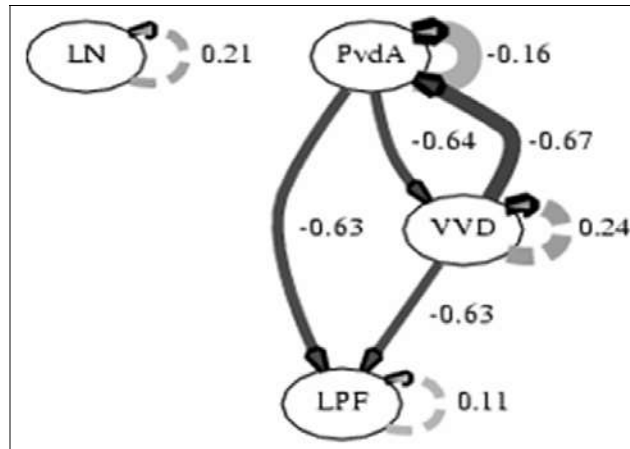
Na lezing van uitsluitend de eerste twee zinnen resulteren twee netwerkjes die onderling onverbonden zijn. Om te weten wat de moord en brand schreeuwende sociale partners te maken hebben met de herijking van het poldermodel moet verder worden gelezen. Verder moeten lezen om de samenhang te ontdekken is in strijd met de grondregels van journalistieke coherentie. In De Telegraaf, die een naam heeft hoog te houden als het gaat om de coherentie van koppen en leads, zou dit artikel vermoedelijk niet gepasseerd zijn.

Kortom, wie werkelijk zicht wil krijgen op de samenhang in teksten, moet behalve op referentiële samenhang en op coherentie ook letten op netwerksamenhang. Netwerksamenhang biedt informatie over wat geschreven staat over relaties tussen referenten, over wat er ‘met de pijlen mee’ uit afgeleid mag worden, en over wat er drogredekelijk, ‘tegen de pijlen in’ misschien ook uit afgeleid zal worden. Sociale wetenschappers die uitsluitend gericht zijn op de ‘inhoud’ van teksten kunnen van taalbeheersers leren dat lokale coherentierelaties, zoals in de voorbeeldtekst geïndiceerd door het woordje ‘maar’, lezers mogelijk aansporen om vergaande interpretaties ‘tegen de pijlen in’ te geven.

6 Reconstructie van de samenhang in een informatiestroom

Terwijl coherentierelaties vooral licht werpen op de structuur van een afzonderlijke tekst, zijn referentiële relaties en netwerksamenhang ook geschikt om de structuur van de stroom aan teksten waarmee wij in onze informatiesamenleving worden overspoeld, te doorgronden. De achtergrond daarvan is dat de frequentie, de gemiddelde kwaliteit en de wisselvalligheid van relaties tussen kenobjecten even goed berekend kunnen worden uitgaande van de kernzinnen van tienduizenden artikelen als uitgaande van de kernzinnen uit één artikel. Of inhoudelijke informatie uit het ene of het andere artikel stamt, is dan niet langer van belang, evenmin als de vraag of het ene artikel vooral rond contrastrelaties gebaseerd is en het andere op additieve relaties. Voor de meeste artikelen en televisiejournaalitems geldt immers dat ze niet als zodanig onthouden worden, terwijl wel aangenomen mag worden dat hun strekking wordt opgemerkt. Toegegeven, ook een op duizenden artikelen gebaseerd netwerk oogt onoverzichtelijk, maar de hoofdlijnen van een complex netwerk kunnen gemakkelijk getraceerd worden, onder andere door slechts de relaties waaraan in een informatiestroom de meeste aandacht besteed werd, te visualiseren. Aannemelijk is dat betrekkelijk ongeïnformeerde lezers en kijkers tevreden zijn als ze deze hoofdlijn van het nieuws kunnen herkennen, terwijl alleen ‘experts’ ook de afwijkingen en ongerijmdheden in een complexe informatiestroom registreren (Fiske et al., 1983).

Als voorbeeld bespreken we verkiezingscampagnenieuws van 9 februari 2002 tot en met 6 mei 2002, de dag waarop Pim Fortuyn werd vermoord, uit de vijf grote landelijke Nederlandse dagbladen en de drie Nederlandse televisienieuwsbulletins (NOS, RTL4, SBS6). Dit nieuws werd uiteengelegd in tienduizenden kernzinnen. In figuur 5 worden de acht meest besproken partijpolitieke relaties uit dit nieuws weergegeven. Dikke relaties krijgen de meeste aandacht, dunne relaties iets minder. Bij elke relatie staat een getal tussen -1 en +1 weergegeven dat uitdrukt of gemiddeld gesproken sprake is van kritiek (-1) of juist steun (+1).

Figuur 5

Op 9 februari publiceert de Volkskrant een berucht geworden interview met Pim Fortuyn, waarin hij de Islam een ‘achterlijke cultuur’ noemt (‘Fortuyn: grens dicht voor islamiet’). Bovendien stelt hij het primaat van artikel 1 van de Grondwet, van het anti-discriminatie-artikel ter discussie. Een golf van verontwaardiging trekt door politiek en journalistiek Nederland: In het televisienieuws van dezelfde avond maakt De Graaf (D66) een link naar Anne Frank, vindt Melkert (PvdA) dat Fortuyn ‘een grens overgaat die je niet mag passeren’ en Rosenmöller (GroenLinks) dat ‘dit niet gewoon rechts, maar extreem-rechts’ is. NOS-verslaggever Job Frieszo licht het toe door het partijprogramma van de wegens discriminatie veroordeelde CD-politicus Hans Janmaat te tonen. Het Volkskrant-interview zorgt voor een breuk in de campagne. De paarse partijen lieten zich voluit provoceren door Pim Fortuyn. Midden in de campagne stapten ze af van hun voornemen Fortuyn zoveel mogelijk te negeren. Uit de figuur valt af te leiden dat na deze heftige confrontatie de tegenstelling tussen de gevestigde paarse partijen en Fortuyn afgaande op het nieuws de belangrijkste politieke tegenstelling van Nederland wordt. Ook als de gevestigde partijen de aandacht weer naar andere onderwerpen proberen te verleggen, wordt gememoreerd dat zij Fortuyn als tegenstander hebben. Partijen die kritiek krijgen van andere partijen, krijgen de kans zich te profileren. Juist door nieuws over steun en kritiek kunnen kiezers het idee krijgen dat er partij gekozen moet worden, omdat er iets op het spel staat.

In de figuur is ook te zien dat de media veel aandacht besteed hebben aan de interne verhoudingen binnen partijen. Bij Leefbaar Nederland gaat dat over de aanwijzing van een nieuwe lijsttrekker. Bij de VVD staat de Jip-en-Janneke-kritiek op Dijkstal eerst centraal, maar het eindbeeld is dat iedereen zich achter Dijkstal schaart. Bij de LPF gaat het om de samenstelling van de lijst, waarbij niet alles helemaal vlekkeloos verloopt. Door toedoen van allerlei affaires (Pronk versus Kok over Srebrenica, Timmermans versus Melkert over de JSF enzovoorts) overheerst een negatief beeld van de verhoudingen binnen de PvdA. Uit de figuur komt naar voren dat de twee grootste regeringspartijen, PvdA en VVD, doorgaan met het leveren van

kritiek op elkaar. Evenals in 1998 dachten ze te winnen door zich ten opzichte van elkaar te profileren, met name door kritiek op elkaars sociaal-financieel-economische beleid. In december 2001 hadden Dijkstal en Melkert op initiatief van de Amsterdamse VVD-jongeren zelfs al eens geoefend hoe ze een lijsttrekkersdebat tegen elkaar moesten voeren (Teun Lagas, Trouw, 15 mei 2002).

Maar het meest opmerkelijke gegeven uit de figuur is dat, terwijl Leefbaar Nederland anderen niet tot een reactie weet te bewegen, de PvdA en de VVD volop negatief ageren tegen de LPF. De politieke werkelijkheid uit de Figuur is dissonant: als de PvdA en de VVD samen te hoop lopen tegen de LPF, zou verwacht mogen worden dat ze samen als goede vrienden het paarse regeringsbeleid zouden verdedigen. Uitgaande van hun strategie uit 1998 bleven ze echter in onderlinge polarisatie volharden. Vooral in het lijsttrekkersdebat in de nacht na de Gemeenteraadsverkiezingen bleek dat de naast elkaar zittende paarse lijsttrekkers met een mond vol tanden het aan elkaar over lieten het paarse beleid te verdedigen tegenover een olijke Fortuyn, die in Rotterdam 17 zetels gewonnen had.

Opgemerkt moet worden dat het arbitrair is om slechts de acht meest besproken relaties in het netwerk weer te geven. Ook interessant zijn de net iets minder vaak besproken relaties. Daaruit komt bijvoorbeeld naar voren dat Fortuyn – op een vakantie in Italië na - onverminderd doorgaat met het kritiseren en provoceren van de paarse partijen, zij aan zij met het CDA van Jan-Peter Balkenende, die de kritiek op de paarse partijen echter minder rabiaat verwoordt.

De periode van 6 mei 2002 tot de verkiezingen van 15 mei resulteert in een geheel ander netwerkplaatje, waarin het gezegde ‘van de doden niets dan goeds’ tot uiting komt door positieve relaties van alle partijen tot de LPF. Van de andere kant licht het LPF-verwijt op dat de kogel van links kwam.

Statistische koppeling van het nieuws in specifieke dagbladen en televisie-nieuwsbulletins aan wekelijkse verschuivingen in de politieke voorkeuren van kiezers die blijkens panel-surveyonderzoek dit nieuws volgden, laat zien dat de aldus gereconstrueerde strekking van het politieke nieuws heeft bijgedragen aan de dramatische verschuivingen in de politieke voorkeuren van Nederlandse kiezers in 2002. Daarbij drong de LPF als nieuwkomer met een ongekend aantal van 26 zetels door tot de Tweede Kamer en het CDA werd als redelijk alternatief voor de LPF weer de grootste partij van Nederland (Kleinnijenhuis, Oegema, De Ridder, Van Hoof, & Vliegthart, 2003).

Kortom, referentiële samenhang om gelijkennis tussen objecten waarnaar in verschillende teksten verwezen wordt te reconstrueren, in combinatie met netwerksamenhang om relaties tussen die objecten te reconstrueren, vormt een uitstekende basis voor een weergave van samenhangen binnen een informatiestroom die zo bondig is dat het mogelijk wordt een verklaring te geven van veranderingen in de voorkeuren van kijkers en lezers die zich aan bepaalde flarden ervan blootstellen. Ook in dit opzicht kunnen de taalbeheersing en de communicatiewetenschap elkaar aanvullen.

7 Perspectief

In deze bijdrage is geschetst dat er drie verschillen zijn tussen de benadering van teksten binnen de taalbeheersing en de benadering ervan binnen de communicatiewetenschap. Betoogd werd dat deze drie verschillen historisch misschien wel verklaarbaar zijn, maar een principiële rechtvaardiging missen.

Er is geen goede reden te bedenken waarom taalbeheersers zich niet zouden mogen uitspreken over een informatiestroom en communicatiewetenschappers niet over afzonderlijke teksten. Er is evenmin een goede reden te bedenken waarom taalbeheersers alleen zouden mogen letten op teksten als zodanig, en communicatiewetenschappers alleen op de verhouding van teksten tot hun omgeving, dat wil zeggen, alleen op wat ze zeggen over de relaties tussen de 'objecten' waarop ze betrekking hebben. De algehele samenhang in een tekst, maar ook in een informatiestroom, komt het beste tot uiting als drie vormen van samenhang worden onderzocht: niet alleen referentiële samenhang en coherentie samenhang zoals tekstwetenschappers geneigd zijn, maar ook niet alleen netwerksamenhang, zoals communicatiewetenschappers geneigd zijn die in de traditie van de sociale psychologie van de jaren vijftig staan.

Als de grenzen tussen de twee onderzoekstradities vervagen, kunnen taalbeheersers meer gefundeerde uitspraken doen over informatiestromen ten opzichte van hun omgeving, terwijl communicatiewetenschappers meer oog krijgen voor wat er komt kijken bij één afzonderlijke tekst, zodat ze leren suggesties voor een betere opzet ervan te geven.

Noten

1. Van consonantie is sprake als elk pad dat tussen twee kenobjecten bestaat hetzelfde teken heeft, waarbij het teken van een pad bepaald wordt door de tekens van de aansluitende schakels of pijlen, waaruit het pad bestaat, met elkaar te vermenigvuldigen. Bij associatie is het teken van een pijl positief, bij dissociatie negatief. Als tussen twee kenobjecten geen predikatieve samenhang gespecificeerd wordt, kan een samenhang worden geïnfereerd door aan te nemen dat de directe relatie consonant zal zijn met de uit meerdere schakels bestaande paden tussen die twee kenobjecten.
2. In een netwerk van 3 kenobjecten, zoals in de figuren 1 en 2, is slechts één (indirecte) ketenredenering mogelijk om over een tweetal kenobjecten een inferentie af te leiden, in het netwerk van Figuur 3 met 5 kenobjecten zijn er 15 mogelijk, in een netwerk van 10 kenobjecten zouden het er al 109600 zijn en in een netwerk van 100 een astronomisch aantal van $2.5 \cdot 10^{154}$. Lexicale coherentiemarkeerders sporen de lezer aan zich te concentreren op specifieke ketenredeneringen.
3. Gegeven de eenvoud van de voorbeeldtekst, kan in Tabel 1 een sterk vereenvoudigde syntax voor NET-kernbeweringen worden aangehouden. Geciteerde of geparafraseerde bronnen, condities, kansen, modificeerders komen niet voor. Naast beweringen komen geen andere taalhandelingen voor, zoals bevelen, vragen of beloften.
4. Tussen n 'gewone' kenobjecten bedraagt het aantal onderlinge relaties $n^2 - n$, te vermeerderen met $2n$ relaties van de 'gewone' kenobjecten met 'Ideaal' en 'Realiteit'. In Figuur 4 komen 4 'gewone' kenobjecten voor.

Literatuur

- Budge, I., & Farlie, D. J. (1983). *Explaining and Predicting Elections: Issues Effects and Party Strategies in Twenty-Three Democracies*. London: George, Allen and Urwin.
- Cuilenburg, van J. J., Kleinnijenhuis, J., & Ridder, de J. A. (1986). Towards a graph theory of journalistic texts. *European Journal of Communication*, 1, 65-96.
- Cuilenburg, van J. J., Kleinnijenhuis, J., & Ridder, de J. A. (1988). *Tekst en betoog*. Muiderberg: Coutinho.
- Degand, L. (2002/2003). Homepage www.fltr.ucl.ac.be/FLTR/GERM/lingne/Degand_

- Fiske, S., Kinder, D. R., & Larter, W. M. (1983). The Novice and the Expert: Knowledge Based Strategies in Political Cognition. *Journal of Experimental Social Psychology*, 19, 381-400.
- Hall, S. (1980). Encoding/decoding. In P. Willis (Ed.), *Culture, Media, Language* (pp. 128-138). London etc: Hutchinson.
- Heider, F. (1946). Attitudes and Cognitive Organization. *Journal of Psychology*, 21, 107-112.
- Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2000). *Speech and Language Processing: an introduction to Natural Language Processing, Computational Linguistics and Speech Recognition*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Kintsch, W., & van Dijk, T. (1978). Toward a model of text comprehension and production. *Psychological Review*, 85(5), 363-394.
- Kleinnijenhuis, J., Ridder, de J. A., & Rietberg, E. M. (1997). Reasoning in economic discourse: an application of the network approach to the Dutch press. In C. W. Roberts (Ed.), *Text Analysis for the Social Sciences: Methods for Drawing Statistical Inferences from Texts and Transcripts* (pp. 191-207). Mahwah: Erlbaum.
- Kleinnijenhuis, J., Oegema, D., Ridder, de J. A., van Hoof, A. M. J., & Vliegthart, R. (2003). *De puinhopen in het nieuws: de rol van de media bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2002*. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Lagerwerf, L. (1998). *Causal connectives have presuppositions: effects on coherence and discourse structure*. Tilburg: proefschrift Katholieke Universiteit Brabant.
- Mann, W. C., & Thompson, S. A. (1988). Rhetorical Structure Theory. *Text*, 8, 243-281.
- Manning, C. D., & Schütze, H. (2002). *Foundations of Statistical Natural Language Processing*. Cambridge MA / London: MIT press.
- Neutelings, R. J. M. R. M. (1997). *De eigenzinnige lezer: hoe Tweede-Kamerleden en gemeenteraadsleden beleidsteksten beoordelen*. Utrecht: proefschrift Universiteit Utrecht.
- Osgood, C. E., Saporta, S., & Nunnally, J. C. (1956). Evaluative Assertion Analysis. *Litera*, 3, 47-102.
- Pander Maat, H. (2002). *Tekstanalyse: wat teksten tot teksten maakt*. Bussum: Coutinho.
- Petrocik, J. R. (1996). Issue ownership in Presidential Elections, with a 1980 case study. *American Journal of Political Science*, 40, 825-850.
- Pröpper, I. M. A. M. (1989). *Argumentatie en machtsuitoefening in onderzoek en beleid : evaluatie-onderzoek naar de Wet Investeringsrekening en het gebruik ervan in het beleidsproces*. Enschede: proefschrift Universiteit Twente.
- Ridder, de J. A. (1994). *Van Tekst naar informatie: ontwikkeling en toetsing van een inhoudsanalyse-instrument*. Amsterdam: proefschrift Universiteit van Amsterdam.
- Ridder, de J. A., & Kleinnijenhuis, J. (2001). Media Monitoring using CETA: The Stock-Exchange Launches of KPN and WOL. In M. West (Ed.), *Applications of Computer Content Analysis*. Westport / London: Ablex.
- Roberts, C.W. (Ed.), *Text Analysis for the Social Sciences: Methods for Drawing Statistical Inferences from Texts and Transcripts*. Mahwah: Erlbaum.
- Rosengren, K. E. (2000). *Communication: an introduction*. London, etc: Sage.
- Sanders, T. J. M., Spooren, W. P. M. S., & Noordman, L. G. M. (1992). Toward a taxonomy of coherence relations. *Discourse Processes*, 15(1), 1-35.
- Schellens, P. J. (1985). *Redelijk argumenteren: een onderzoek naar normen voor kritische lezers*. Dordrecht: Foris Publications.
- Severin, W., & Tankard, J. W. (2000). *Communication Theories: origins, methods and uses* (5th ed.). New York, etc.: Longman.
- Snoeck Henkemans, F. (2000). Aanwijzingen in de presentatie als hulpmiddel bij het reconstrueren van kentekenargumentatie. In R. J. M. R. M. Neutelings, N. Ummelen & A. Maes (Eds.), *Over de grenzen van de taalbeheersing*. 's Gravenhage: SDU.

- Spooren, W. P. M. S. (1989). *Some aspects of the form and interpretation of global contrastive coherence relations*. Nijmegen: Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Spooren, W. P. M. S. (2000). Tekstwetenschap als interdiscipline: de multi-level hypothese en de analyse van coherentierelaties. In W. P. M. S. Spooren, T. Sanders & C. van Wijk (Eds.), *Samenhang in diversiteit: opstellen voor Leo Noordman* (pp. 211-220). Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.
- Wittgenstein, L. (1961 (1921)): *Tractatus logicus-philosophicus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Zaller, J. R. (1992). *The nature and origins of Public Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.